

Recenzja pracy doktorskiej Katarzyny Smoter pt. „Uwarunkowania stosunku gimnazjalistów do *Innych*”

Katarzyna Smoter podjęła się opracowania zagadnienia stosunku uczniów gimnazjów do *Innych*, ze szczególnym uwzględnieniem uwarunkowań tego stosunku, zagadnienie ma ważne znaczenie poznawcze w teorii wychowania i pedagogice społecznej oraz dużą aktualność społeczną w Polsce. Poddając analizie „stosunek gimnazjalistów do *Innych*” wzięła pod uwagę kluczowy (konstituujący) składnik postaw, jakim jest komponent emocjonalno – oceniający, ujmowany również jako nastawienie. Autorka wskazuje na istotne uzasadnienie wyboru tematu pisząc, że „*W obszarze nauk o wychowaniu coraz częściej podejmuje się (...) kwestię ekskluzji społecznej i doświadczających konsekwencji tego procesu jednostek, określanych nierzadko jako Inni. Na uwagę zasługuje fakt podnoszonej na gruncie pedagogiki konieczności upowszechniania działań o charakterze włączającym wobec osób zagrożonych społecznym wykluczeniem. Za pożądaną uznaje się tu popularyzację idei tolerancji i otwartości wobec tych Innych, a także kształtowanie pozytywnych do nich nastawień*” (s. 5) Podkreśla przy tym (a to jest istotne dla teorii i praktyki wychowania społecznego), że „*Ustosunkowania przejawiane do Innych podlegają dynamicznemu kształtowaniu się – szczególnie w okresie dorostania. Oddziałuje na to powiększająca się liczba osób w otoczeniu adolescentów i rosnąca liczba doświadczeń społecznych przeżywanych przez nastolatki. Stosunek przejawiany do różnych podmiotów staje się wyznacznikiem podejmowania decyzji, co do nawiązania kontaktu z innymi podmiotami lub odmowy realizacji tych interakcji*” (s. 5).

Następująco uzasadnia podjęcie w swoich badaniach uwarunkowań stosunku uczniów gimnazjów do *Innych*: „*Podejmując kwestię analiz stosunku przejawianego do określonych kategorii, za znaczące uważa się rozpoznanie jego uwarunkowań. Wśród często uwzględnianych wskazuje się tu cechy socjodemograficzne badanych. Z*

pedagogicznego punktu widzenia za interesujące uznają także czynniki wiążące się z oddziaływaniem najważniejszych środowisk socjalizacyjno – wychowawczych” (s. 5).

Struktura pracy jest ułożona zgodnie z wymaganiami stawianymi w pedagogice autorom prac wspartych na badaniach empirycznych. W skład trzonu treściowego pracy wchodzi:

- a) część teoretyczna, obejmująca cztery rozdziały (1, 2, 3, 4),
- b) część metodologiczna zawarta w rozdziale 5 „Metodologiczne podstawy badań własnych”,
- c) część empiryczna (analiza wyników badań) ujęta w formie trzech rozdziałów (6, 7, 8) oraz Zakończenia.

Ponadto praca zawiera Wstęp, Bibliografię, Spis tabel, Spis wykresów oraz Aneksy (zawierające wzory narzędzi badawczych oraz część tabelarycznych ujęć wyników badań).

Godne uwagi i pozytywnej oceny jest to, że:

1) Katarzyna Smoter wsparła swoje rozważania na analizie i przetwarzaniu treści dużego zestawu literatury przedmiotu, zestaw bibliograficzny (łącznie z netografią), pisany małą czcionką, liczy 28 stron (s. 339 – 366), w tym blisko 20 pozycji w językach obcych (głównie angielskim ale też niemieckim, francuskim, włoskim);

2) Kluczową kategorię „Innych” ujęła w formie celnie dobranych (w warunkach funkcjonowania gimnazjalistów w Polsce) 6 grup:

- osób poruszających się na wózkach inwalidzkich,
- osób z Zespołem Downa,
- osób czarnoskórych,
- osób ubogich,

- osób należących do romskiej mniejszości etnicznej,
- osób należących do związku wyznaniowego Świadków Jehowy;

3) W zestawie uwarunkowań uwzględniła istotne cechy socjodemograficzne, rodzinne, rówieśnicze, szkolne, lokalne, medialne.

To dało dobre podstawy do określenia podstaw teoretycznych do badań oraz analizy i interpretacji wyników.

Niżej uwagę koncentruję na szczegółowych składnikach treściowych recenzowanej pracy.

- „Wstęp” jest dobrze napisany, dobrze uzasadniony jest wybór tematu oraz wyczerpująco wprowadzony jest w nim czytelnik w zawartość treściową składowych rozdziałów.

- „Rozdział 1. Inny i Inność – wielość ujęć” zawiera trafne sposoby definiowania terminów „Inny” i „Inność” w naukach humanistycznych (filozofii – głównie w dziełach P. Ricoeura, E. Levinasa, J. Tischnera) i społecznych (psychologii i socjologii) oraz w języku potocznym. W naukach społecznych podkreślane są stereotypy, uprzedzenia, dyskryminacja, wykluczenie społeczne, stygmatyzacja, co ma znaczenie dla praktyki wychowania społecznego.

- „Rozdział 2. Inny w perspektywie pedagogiki” ma istotne znaczenie związane z wyjaśnieniami terminologicznymi w pedagogice, ściślej – z praktyką edukacyjną. Uwagę zwracają tu podrozdziały poświęcone „Innemu” w polskiej szkole, edukacji integracyjnej, inkluzyjnej, międzykulturowej, antydyskryminacyjnej. Autorka określa przyjętą definicję „Innego” w naukach o wychowaniu. Píše m. in. , że *„Kategoria Innego wiązana jest na gruncie nauk o wychowaniu także z konkretnymi przedstawicielami tej kategorii, zwłaszcza z osobami z niepełnosprawnością, a także osobami odmiennymi etnicznie, narodowo, religijnie, czy językowo. Podnosi się tu potrzebę wprowadzenia odpowiednich oddziaływań dydaktyczno – wychowawczych*

dostosowanych do zróżnicowanych potrzeb edukacyjnych jednostek (...) Przy opisie kategorii *Inny* wykorzystuje się też często dorobek dyscyplin pomocniczych. Przy uwzględnieniu wiedzy pochodzącej z innych dziedzin, istotą podejścia podejmowanego na gruncie pedagogiki staje się z kolei ujęcie praktycznego wymiaru działań służących przeciwdziałaniu ekskluzji społecznej *Innych*. Łączy się to z upowszechnianiem idei tolerancji, kształtowaniem otwartości wobec odmienności oraz realizacją konkretnych działań służących integracji i inkluzji wykluczanych społecznie kategorii” (s. 41).

- „Rozdział 3. Wyznaczniki inności i kategorie innych uwzględniane w pracy” daje rozwinięcie istotnych składników „inności” i „innych” wykorzystanych w pracy badawczej Autorki, są nimi: niepełnosprawność, rasa, etniczność, wyznanie religijne, status ekonomiczny (doświadczenie ubóstwa). Co się tyczy statusu ekonomicznego wśród uczniów Katarzyna Smoter podkreśla, że „Należy zauważyć, że zarówno bieda jak i zamożność wydają się być łatwiej identyfikowalne w przestrzeni szkoły niż zdolności umysłowe, sukcesy w konkursach i olimpiadach, uroda czy sprawność fizyczna. Wykluczenie ubogich w szkole przejawiać może się na różne sposoby” (s. 96).

- „Rozdział 4. Środowisko wychowania i socjalizacji jako kontekst kształtowania się stosunku gimnazjalistów do Innych” rozwija wątki uwarunkowań stosunku gimnazjalistów do *Innych*, które wykorzystuje Autorka w swoich badaniach empirycznych.

- „Rozdział 5. Metodologiczne podstawy badań własnych” rozcłonkowany jest na podrozdziały zbieżne z elementami strukturalnymi procesu badań empirycznych. Rozdział ten faktycznie opisuje „metodologię badań własnych” a nie tylko „metodologiczne podstawy badań”, zatem można zmienić jego tytuł. W jego skład wchodzi dobrze zestawione poniższe składniki (poprzedzone informacjami o przedmiocie i celach badań, wyróżnione są cele: teoretyczno – praktyczny, praktyczno - wdrożeniowy, zapewne realizowany był też cel poznawczy).

- „Problemy badawcze pracy”, Autorka formułuje tu problem główny i 3 grupy problemów szczegółowych. Problem główny sformułowała „*Jak przedstawia się stosunek gimnazjalistów do Innych w kontekście uwarunkowań socjodemograficznych, rodzinnych, rówieśniczych, szkolnych, uwarunkowań związanych ze środowiskiem lokalnym i działalnością jego instytucji oraz uwarunkowań medialnych?*” (s. 160), w sytuacji, gdy z tematu wynika, że trzeba było to ująć „*Jakie są uwarunkowania stosunku gimnazjalistów do Innych?*”, nie jest to jednak istotne uchybienie. Problemy szczegółowe sformułowała poprawnie ale w grupie pytań o zależności między cechami uczniów a stosunkiem do *Innych* używa terminu „oddziałują”, co oznacza związek przyczynowo – skutkowy, np. „*W jaki stopniu cechy socjodemograficzne oddziałują na stosunek gimnazjalistów do Innych?*” (s. 162), zamiast „warunkują”, „różnicują”, bo faktycznie badane były uwarunkowania.

- „Zmienne oraz ich wskaźniki” są poprawnie sformułowane i rozwinięte, Autorka celnie formułuje kategorie zmiennych niezależnych i zależnych.

- „Metody, techniki i narzędzia badawcze”, Katarzyna Smoter przeprowadziła de facto ilościowe badania opisowo – diagnostyczne, stosując celnie wybrane metody ankiety i skalowania, dobrze skonstruowała i dobrała narzędzia badawcze (m. in. Skalę dystansu społecznego, Skalę C. Osgooda), godne podkreślenia jest wykorzystanie przy analizie wyników badań kilku testów statystycznych użytecznych we wnioskowaniu statystycznym.

- „Organizacja i przebieg badań”, Autorka dobrze ułożyła sekwencję kroków postępowania badawczego, użyteczne badawczo było przeprowadzenie przez Autorkę badań wstępnych, pilotażowych.

- „Charakterystyka próby badawczej i obszaru badań”, badaniami objęta była grupa 556 uczniów krakowskich gimnazjów – 6 szkół integracyjnych oraz 6 szkół nieintegracyjnych, gimnazja dobrane zostały w sposób losowy z populacji krakowskich gimnazjów.

Zebrany materiał od licznej grupy gimnazjalistów był dobrą podstawą do udzielenia odpowiedzi na pytania badawcze, co czyni Autorka w kolejnych rozdziałach. Rozdziały te układa zgodnie z zestawem problematyki badań. Teksty z analizy badań wzbogaca licznymi zestawieniami tabelarycznymi (w sumie 85 tabel) i 16 wykresami.

- „Rozdział 6. Cechy socjodemograficzne i charakterystyki środowiskowe badanych gimnazjalistów” daje bogatą informacyjnie dawkę wiedzy o cechach (płci, wyznaniu, wykształceniu rodziców, sytuacji materialnej, rodzeństwie) gimnazjalistów i składnikach ich środowiska rodzinnego oraz stycznościach podejmowanych przez badanych gimnazjalistów z *Innymi* (głównie z osobami na wózku inwalidzkim oraz osobami ubogimi).

- „Rozdział 7. Stosunek gimnazjalistów do *Innych*. Wyniki badań własnych” (drobna uwaga: „wyniki badań własnych” są przecież również w rozdziałach 6 i 8!). Ten rozdział zawiera kluczowe dane o nastawieniu do *Innych* gimnazjalistów z klas integracyjnych i nieintegracyjnych. Istotne poznawczo są tu dane uzyskane przy zastosowaniu skali dyferencjału semantycznego oraz dane na temat stosunku do *Innych* (niektóre wyniki są dla potocznych obserwatorów pedagogicznych zaskakujące, m. in. dowiadują się oni, że stosunek negatywny do osoby z romskiej mniejszości wyraziło 18.8 % uczniów z klas integracyjnych i 19.5 % z klas nieintegracyjnych a do osoby czarnoskórej odpowiednio 5.4% i 1.7%).

- „Rozdział 8. Uwarunkowania stosunku gimnazjalistów do *Innych*. Podsumowanie” zawiera kwintesencję wyników badań Autorki, tu przytoczyła wyniki badań zależności statystycznych między wymienionymi wcześniej cechami socjodemograficznymi i środowiskowymi a stosunkiem gimnazjalistów do *Innych*. Autorka potrafiła powiązać dane z własnych badań empirycznych z wnioskami dla praktyki edukacyjnej (co jest cenne w pracach z dziedziny pedagogiki), daje tu świadectwo znajomości realiów pracy szkolnej.

- „Zakończenie” zawiera użyteczne wskazówki dla procesu wychowania społecznego oraz dalszych badań empirycznych. Autorka pisze m. in. , że

„Zagadnienie ujęte w tej rozprawie należy uznać za warte szerszego opracowania. Może to wiązać się z uwzględnieniem odmiennych uwarunkowań oddziałujących na ustosunkowania przejawiane do kategorii zagrożonych wykluczeniem społecznym (...)Współcześnie, w czasie dynamicznych przeobrażeń i odradzania się fundamentalizmów, wartą uwagi może stać się m. in. tematyka stosunków etnicznych i narodowych, czy postaw przejawianych przez przedstawicieli różnych grup wobec uchodźców i imigrantów” (s. 338). To godna uwagi propozycja.

Mam nadzieję, że Katarzyna Smoter podejmie w przyszłości kontynuowanie podjętego w tej pracy doktorskiej tematu przy zastosowaniu jakościowego podejścia badawczego, zastosowaniu metod badań jakościowych.

Ocena końcowa: Pracę Katarzyny Smoter pt. *”Uwarunkowania stosunku gimnazjalistów do Innych”* oceniam pozytywnie, spełnia ta praca wymagania stawiane w pedagogice rozprawom doktorskim, wnioskuję o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów postępowania służącego uzyskaniu stopnia naukowego doktora nauk społecznych w dziedzinie pedagogiki.

Stanisław Pałka

Kraków, 30. V. 2016 r.